

TUNA HAVZASINDA KUMANLAR

Dr. L. Rásonyi

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden

İki yıl önce Halkevinde verdiğim bir konferansta, atlı-nomad kültürü taşıyan Türk halklarından bahsederken Tuna havzasının hususî coğrafi mevkiini zikretmiş ve bu havzanın büyük Eurasya istep mıntakasının en garptaki temadisi gibi, atlı halkların yaşaması için daima müsait bir vatan teşkil ettiğini söylemiştim. [1]

Tabiatıyla, atlı halklar Tuna havzasına her zaman kendi arzularıyla girmemişlerdir. Anilmerkez bir kuvvetin tabakta dönen kum tanelerini tabağın kenarına attığı gibi, aynı surette atlı halklara has bir çalkanma halkları istep mıntakasının kenarlarına sürmektedir.

Geopolitik vaziyet te, bu havzanın atlı kavimler üzerine yaptığı kat'i cazibe kuvvetini izah etmektedir. Eflak ve Dobruca ovaları, bir zamanlar o kadar zengin olan Bizans'ın kapısı idi, ve bol ganimetlerle cezbeden Balkan seferleri için stratejik ehemmiyeti haiz bir mevki vazifesini görebiliyordu. Tuna vadisinin orta kısmı, Karpat havzası, mükemmel tabii hudutlara malik coğrafi bir birlik teşkil eder ki, bu vaziyet atlı kavimlere geçinme imkânları temin ettiği gibi, kolay müdafaa imkânlarını da sunmuştur. Karpat havzasının merkezindeki ovanın gördüğü rol daima şu olmuştur, ki orada yaşayan halk hudutlarını yavaş yavaş hattı taksimi miyâha kadar genişletmiştir. İstep, ancak atlı nomad halklar için müsait bir yaşama sahası olmuş ve bundan dolayı Karpat havzasında da ancak atlı halklar olan İskitler, Hunlar, Avarlar ve Macarlar birbirini müteakip devlet kurabilmişlerdir. Bunların sonuncusu olan Macarlara da, Türk kanını taşıyan, belki hun aslından gelen *Árpád* hanedanı, temiz türk atlı halklarla karışmış ırkı ve kültür kabiliyeti, bin yıldan beri devam eden devleti kurmasını temin etmiştir. Anadolu'da devlet kurmuş olan Osmanlı - Türklerinin mukadderatında da aynı halleri görürüz.

[1] Rásonyi, Macar arkeolojisinde Hunlar v.s. Ankara Halkevi neşriyatından, 1938.

Macarlardan sonra da Tuna vadisine, bundan başka Karpat havzasında atlı kavimlerin akınları devam etmiş ise de, bu dalgalı macar devletinin kuvveti karşısında parçalanmıştır. Fakat bu vaziyet macarlığa daha birçok türk halklarının kanının karışmasına mani olmamıştır. Bu halklar Tuna havzasının şark kısmında, daha bugün kıymetleri lâyıkiyle taktir edilmemiş olan fevkalâde büyük roller oynamışlardır.

Turancı macar şairi ZEMPLÉNI ÁRPÁD bundan yirmi yıl önce ölmüştür. O bir manzumesinde şöyle yazıyor:

« Emberfajtánk nyugtalan kovásza,
Te rombóló és rendező Turán!... » Yani

« Beşeriyetin sükûn bulmıyan mayası, tahrip ve tanzim eden Turanlı... »

Küçük bir istitrat yapmama müsaadenizi rica ederim. Macaristanda Turanizm hareketi vardır, ki bunun gayesi, Turanla münasebettar olan, Türk kanı taşıyan halkların ruhi iştirakini temin etmektir. Bu harekette birçok amiller bazı saflıklar ve ifratlar tesirini göstermiştir ve göstermektedir, fakat - eğer pek kat'i söylemek istemiyorsak - bunu haklı gösterecek noktalar da mevcuttur: Antropoloji edebiyatında, meselâ BARTUCZ en son çıkan bir eserinde *Turanid* ırktan bahsetmektedir. Bugün çok modası olan ırk nazariyelerine büyük bir kıymet atfetmiyor isem de, şurasını işaret etmeliyim, ki bu *Turanid* ırk bugün de macarlığı teşkil eden en ehemmiyetli unsurdur ve bütün Şarkî Avrupada mevcuttur. [2]

Rus, bulgar ve rumin etnik heyetlerinin teşekkülünde türklüğün büyük roller oynamış olduğuna dair başka delillerimiz de vardır. Şimdi karşımıza şöyle bir sual çıkıyor: Bu halkların mayası kimdir ?

Birçok türk halklarının tarihleri karanlıklar içerisinde kaybolduktan sonra, X. asırdan itibaren *Beçenek*, *Uz* ve *Kumanların* tarihini daha zengin tarih kaynaklarıyla aydınlatılmış olarak görüyoruz. Bunlardan *Beçenekler*, büyük ihtimalle, Garbi Gök Türk konfederasyonundan ayrılmışlardır. Burada *Beçeneklere* dair bir şey söylemeyecek, ancak Dr. AKDES NİMET'in son çıkan eserini işaret edeceğim. Bu «Peçenek tarihi» türk dilinde çıkan en esaslı monografilerden biridir. [3]

Beçeneklerin tarihi kısmen *Uzların* tarihi ile aynı menşeye gitmektedir, ki bu sonuncusu *Oğuzların Şimali-şarkkiye doğru ay-*

[2] Bartucz, A magyar ember. Bp, 1938. 414-422 sah.

[3] Dr. A. N. Kurat, Peçenek tarihi. İstanbul, 1937.

rılmış bir koludur, Bunları Rus vekayinameleri *Tork* tesmiye ediyorlar. Bu türk halklarına dair en yeni, kıymetli tetkiki RASOVSKY yazdı. [4]

Yukarıda zikredilen halkların takibettikleri yollarda, Uzlardan sonra, Cenubi Rusya isteplerinde ve aşağı Tuna boylarında, *Kunlar*, yani *Kumanlar* zuhur ettiler; bunların izahı ile asıl konferansının mevzuuna gelmiş bulunuyorum.

Kuman ismiyle tavsif edilen halk konglomeratosu muhtelif tarih kaynaklarında daha birçok başka isimlerle de rol oynuyor. Ruslar *polovets*, Almanlar *Falben*, Macarlar *kun*, grek ve lâtın kaynakları *κομάνος* ve *cumanus* ismini veriyorlar. Fakat ilk defa müslüman müellifleri tarafından kullanılmış olan *Kıpçak* ismi de bu halk konglomeratosunu gösteriyor.

Önce *kuman* ismini tetkik edelim. NÉMETH GYULA'nın görüşüne göre bu isim *türkmen* isminin *Türk* sözünden teşekkül ettiği gibi, *kun* isminden teşekkül etmiştir. *Kun* ismine gelince, daha evvel rol oynamış olan *hun* ismiyle münasebettardır. Bu söz bütün Eurasyada en çok dağılmış olan sözlerden biridir. Mongolcadaki *kümun*, göktürk, uygur *kün*, vogul *khum*, macarcadaki *him*, votyak ve samoyedçe *kum*, züryencede *komi* sözleri hep aynı menşee gitmektedirler, belki de lâtinedeki *homo* ve gotça *guma* sözleri de bunlardandır. Hepisinin esas manası : İnsan, erkek demektir. [5]

Kumanlara verilen birçok isimler arasında *polovets* ismine gelince, bu Kumanların, hiç olmazsa Avrupa ile ilk temasa gelen kısmının - sarışın olması ile münasebettar görülebilir. *Kıpçak* ismi ise, bu kabile konglomeratosunda Kumanlardan sonra Kıpçakların idareyi ellerine almış olduğunu gösteriyor. Yine NÉMETH'in fikrine göre *kıpçak* sözü sagay lehçesinde bugün de «hiddetli, kızgın» manasında yaşayan sözle aynidir. Bu tipte türk halk isimleri çoktur. [6]

Kumanların en eski tarihi çok karanlıktır. Bunun aydınlatılmasında, yukarıda zikredilmiş olan halk isimleri ancak bazı istinat noktaları temin ediyorlar. Geniş bilgili, fakat bir alime yakışmıyacak şekilde tarafgir olan alman tarihçisi MARQUART'ın tetkiklerini her şeyden önce zikretmeliyim. Kumanlarla meşgul olduğu bu

[4] Rasovsky, Peçenegi, torki i berendei na Rusi i v Ugrii. Seminarium Kondakovianum VI, 1-65.

[5] Németh, Ahonfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930. 141-147 sah.

[6] Aynı eserde 30. 36.

eserde, Osmanlı Türklerinin de - yanlış bir yolla - menşeiini arıyor, ve bu eserin teessüfe şayan hususiyeti şudur, ki XX. asrın ilim edebiyatında neşredilmeyecek kadar en ağır ithamları Türklüğe karşı izhar etmektedir. Bu eser «Über das Volkstum der Komanen»-dir. [7]

Büyük bir malzemeyi içerisine alan, fakat karışık yazılmış olan bu eserden, MARQUART'ın kumanların etnik teşekkülüne dair nazariyesini şu şekilde hülâsa edebiliriz : Araştırmalarını başlıca arab müellifi AL-BÎRÜNÎ ve MUHAMMAD-'AUFÎ sonra ermeni müellifi URHALI MATEOS'un verdikleri malûmata istinat ettirmektedir. Çin menbalarını da kullandı, fakat PELLİOT'nun esaslı tetkik ve tenkitleri MARQUART'ın Çin menbalarına dayanan fikirlerini biraz tashih etti. [8]

MARQUART'a göre V-VII. asırlarda Amur nehri boyunca *Murka* kavminin *Kun* isimli bir kabilesi vardı. Bu kabile, en mükemmel bir kültüre sahip Türk halklarından Uygurların, daha Mongolistan'da yaşadıkları devirde imparatorluğuna dahildir.

Daha sonra *Kun* kabilesi müstakil bir halk olmuş, fakat 1017 tarihlerinde, bugünkü Mancuryada büyük bir rol oynamış olan *Kitay* halkının tazyikıyla Garba doğru hareket etmiştir. Asyadan Avrupaya, Amur nehrinden Tunaya kadar bir dalga baş döndürücü bir suretle geçmiştir. İşte bu şekilde yurdundan çıkarılmış olan atlı-nomad kavim iki imkân karşısında kalır; ya muzaffer olan kabile ittihadına dahil olur, yahut yeni bir vatan arar. Fakat nerede? - İleriye atılır, yurtlarını şiddetle müdafaa eden halkları yarak geçer, yurtlarından çıkarır yahut onları da kendi içerisine alarak yeni bir kabile ittihadı teşkil eder, yani böylece yeni bir imparatorluk kurar. Kumanların bir parçası Türkistandan ayrılarak Hazer denizinin cenup sahiline sokulmuş, kalan daha büyük kısmı ise 1050 yıllarında, artık Şarkî Avrupa için bir tehlike teşkil ediyordu. 30 yıl içerisinde büyük bir halk binlerce kilometre geçmiştir! Bunu ancak cihan tarihinin büyük istilâcı Türk halkları Hunlar, Avarlar, Göktürkler yapabilmişlerdi.

Kumanlar, Karadeniz şimalinde yaşayan Uz ve Şarkî Beçenek kabilelerini de içerlerine aldılar. Dahili kavgalarla karışmış olan

[7] Marquart, Über das Volkstum der Komanen Abhandlungen der kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil. - Hist. Klasse. Neue Folge XIII. No. 1, Berlin, 1914.

Bunun çok esaslı hülâsası Gy. Miskolczy tarafından Történeti Szemle mecmuasında neşredilmiştir. VII. cilt.

[8] Pelliot, A propos des Comans. Journal Asiatique 1922.

Rus prenslikleriyle harbediyorlardı; Avrupadaki istep mıntakası tarihinin yeni devresi başlıyordu.

Mümtaz Rus tarihçisi, tamamiyle bitaraf bir mütefekkir olan VERNADSKY, büyük istep mıntakasında hakimiyetin Türk ve Ruslar arasında birçok defalar ne şekilde değiştiğini açık bir surette izah ediyor! (A History of Russia. Rev. ed. 1939, New-Haven).

Kalabalık kitleleri ve büyük temsil kuvveti ile Türk etnininin bin yıldanberi en tehlikeli rakibi olan Rusluk istep mıntakasından yine şimal orman mıntakasına sıkıştırıldı. Bugün şimal Türklüğü maalesef çok zayıflamış ve acıklı bir vaziyette bulunmaktadır. Fakat dokuz asır evvel Kumanlar Rusları bozgundan bozguna uğratiyorlardı. Burada muharebelerin tafsilâtiyle uğraşmıyacağım, bunlarla Rus vakayinameleri ve yeni tarihçileri, meselâ KARAMZİN ve GOLUBOVSKİY, [9] sonra STRİTTER ve GYÁRFÁS [10] mufassalan meşgul olmuşlardır. Dostluklarını ve itibarını kazanmak maksadiyle Rus knezleri, hükümdarları çok defa kuman hanlarının kızlarını isterlerdi: Meselâ kanlı Şelan mağlûbiyetten sonra 1093 - te, sonra 1107 - de de Oleg ve Wladimir Monomah oğullarını Kuman hanlarının kızlarıyla evlendirdiler.

Kumanlar çabucak Balkanlarda da ehemmiyetli rol oynamaya başladılar, hatta gelecek asırlardaki tarihi inkişafın yolunu onlar çizdiler. Yalnız 1091 hadiselerini düşünmek kâfidir, ki bunlara ait tafsilâtı AKDES NİMET biraz önce zikrettiğimiz eserinde esaslı bir surette yazmaktadır.

1091 yılı baharında Bizans'ın son dakikası gelmiş gibi görünüyordu. Bizansın bu devirdeki vaziyeti daha sonra Fatih devrindeki vaziyete benziyordu. Büyük siyasi görüşe malik İzmir emiri Çakan Anadolu tarafından sıkıştırıyordu. Avrupa tarafından da Çakan'ın Beçenek müttefikleri, zayıf ve karışmış olan Bizanslı almiya hazırlanıyordu. WASİLYEVSKİY'e nazaran Çakan, atlı-nomad istilâcısının feykalâde cesaretini, Bizansın ince terbiyesiyle şahsiyetinde birleştirmiş ve devrinin Avrupa siyasi vaziyetlerini, mükemmelen tanıyan bir şahsiyetti.

Umumî Türklük hareketinin ruhu olmak istiyordu. Maamafih kurnaz Bizans siyaseti, daha evvelce bir çok hallerde olduğu gibi şimdi de kurtuluş çaresini buldu. İki yüz sene önce Bulgarları Macarlarla, daha sonra Macarları Beçeneklerle mağlûp ettirmişti; şimdi de yardıma Kumanları çağırıldı. Bir çok hallerde türk halkla-

[9] Golubovskiy, Peçeneği, torki, polovtzi do naşestviya tatar. Kiev, 1884.

[10] Gyárfás, A jászkunok története, Kecskemét-Budapest, 1870-1885. I-IV.

rının cellatları, yine türk halkları olmuştur. Aynı şekilde, şimdi Kumanlar Meriç sahilinde *Levunion*'da Beçenekleri büyük bir bozguna uğrattılar. Bizans kaldı, fakat kahraman bir türk halkı ebediyen tarih sahnesinden çekildi. Eğer iki kardeş halk birleşmiş olsaydılar, Avrupanın yarısını işgal edebilirdi [11].

Levunion zaferinden sonra Kumanlar Macaristana hücum ettiler. Fakat burada öyle bir düşmana çarptılar, ki o düşman kendiler ile aynı cevherde yoğrulmuştu. Macar kralı Lâslô, kuman ordularını Aşağı Tuna sahillerinde mağlûp etti. Sekiz sene sonra tekrar, Levunion muharebesinin kumandanlarından biri olan *Bönek*'in idaresindeki küçük bir kuman süvari müfrezesi, macar ağır tecizatlı süvarilerini ustalıklı tuzağa düşürerek, *Przemysl* kalesi altında mağlûp etti. Burada Kumanların dini, totemistik inanışlarını gösterme bakımından dikkate şayan bir küçük hadise görüyoruz. Hücumdan evvel kumandan *Bönek* geceleyin kurt ulumasını taklit ederek, kurtların da karşılıklı ulumasından sonra, kendisinin cenkte muvaffak olacağını anladı. [12]

Fakat 1103 te birleşmiş Rus kuvvetleri Kumanları mağlûp ettiler. Bir çok hanlar, meselâ *Arslanaba*, *Çengeraba*, *Kuman*, *Altınaba* ve diğerleri öldüler. [13] Bu muharebeden sonra Kumanların tecavüzi kuvvetlerinin muvakkaten zayıfladığını görüyoruz, fakat sonra, tekrar canlanmıştır. MARQUART'a göre bu tekrar canlanmanın sebebi, yeni etnik heyetlerin Kumanlara iltihak ederek, askerî kuvveti arttırmış olmalarından ileri gelmiştir.

Büyük Eurasya istep mıntakası, çok büyük bir billardo masası gibidir, işte tekrar bir bile harekete geçti. 1115 sıralarında uzaktan, Mancurya hudutlarından yeni bir dalga Avrupaya doğru akmaya başladı. *Cürçi* imparatorluğunun teşekkülü sırasında çin kaynaklarının *Hi* ismini verdikleri bir halk garba doğru atılmaktadır. Bunlar, *Kimek* konfederasyona mensup, cenubi Ural civarında yaşayan *Kıpçakları* kendilerle birlikte sürüklüyorlar ve Karadeniz isteplerinin kuman türkleri bu yeni ve enerjik unsurlarla taze bir kuvvet gösteren, daha ziyade *Kıpçak* adı ile rol oynayan kabile ittihadını teşkil ediyor. Garpta daha sonrada *Kuman* ismi, Macaristanda ise *Kun* ismi devam ediyor ve *Kıpçak* yalnız daha çok sonra coğrafi bir isim gibi kullanılıyor.

[11] Vasilyev, Histoire de l'Empire Byzantin 11,13-14.

[12] Pauler, A magyar nemzet története az Árpádok alatt 1,204-205.

[13] Letopis'po Lavrentievskomu spisku 269, Letop. po Ipat. sp. 184.

Bunun için MARQUART'ın fikirlerine bir faraziye gibi bakmakla beraber BARTHOLD'un nazariyesine de şüphe ile bakmalıyız. BARTHOLD'a göre (Orta Asya) MUHAMMAD-İ'AUFÎ ve AL-BÎRÛNÎ'nin metinlerindeki قون sözünü قودى okumalıyız, ki bu da türkçe قودى sözünün yanlış yazılmasından başka bir şey değildir. Hatta *Kun* isminde bir kavim mevcut olmamıştır ve *Kuman* ismi de *Kıpçak*lardan başka bir şey değildir.

XII. asırda *Kuman* ve *Kıpçak* adının aynı halkı gösterdiğini kabul edebiliriz; zira atlı-nomadlar imparatorluklarının teşekkülünü tanıyan bir kimse devlet demek olan kabile ittifakının yeni bir takım kabileler iltihakı ile genişliyebileceğini ve eğer yeni iltihak eden kabile hâkim bir rol oynarsa, bu kabile adının bütün ittihadı geçmek suretiyle şümulleneceğini tasavvur edebilir. Bize göre *Kun* halk isminin de mevcut olması lâzımdır. Çünkü Macarlarca malûm olan ve Türk dili, Türk semasiolojisi bakımından da kolayca izah edilebilen bir isimdir. Aynı menşeden gelen ve aynı manayı ifade eden, farkları fonetik tarihi ile izah edilebilen *hun*, *komi* vesaire isimleri evvelce zikretmiştik. *Kuman* halk ismi yanında *Kumandur* kabile ismi de mevcut olduğu gibi, *Kundur* kabile ismi yanında *Kun* kabile, yahut halk ismi de mevcut olmalıdır. Aynı suretle kırgız *Monguldur* kabile isimleri ve Kırım'daki *Mogoldur* isminin de aslı bittabi *Mongol* idi. [14]

MUHAMMAD-İ 'AUFÎ ve AL-BÎRÛNÎ'nin elyazılarında görülen قون sözünü BARTHOLD'un mübalâğa ederek bir çok faraziyelere dayanan قودى şeklinde okunmasından daha [15] doğru bulmaktayız. Zaten, bidayette daha MARQUART ile münakaşa etmediği esnada bizzat BARTHOLD da muhtelif elyazılarının variantları arasında قون şeklini kabul etmişti.

Daha bir şey ilâve etmeliyim: *Kuman* ismi XV. asırda bile, yalnız lâtince kaynaklarda değil, aynı zamanda islav vesikalarında da yaşıyordu. Meselâ 1457 senesinde Galiçyada Sniatyn voyvodasına ait bir vesikada «ugoriar ve basarablar» yanında «*toktako-manlar*» yani *Tokta han komanları* da zikredilmektedir. Balkanlarda *Kuman* ismi şahs ismi olarakta çok kullanılmıştır. [16]

Şimdi *Kıpçak*lara, yani *Kuman*ların *Kıpçak* ismi ile tesmiye edilmiş olduğu devre gelelim.

[14] Râsonyi : MNY. XXVII, 316.

[15] Barthold, Orta Asya 103-104.

[16] Râsonyi : AECO. I, 245; Valacho-turcica 22-23.

Kumanlar, yani *Kıpçak*ların tarihi ile son zamanlarda bilhassa RASOVSKY etrafıca meşgul olmuştur. Bu kıymetli genç Rus tarihçisi bütün dikkatini ve filolojik malûmatını *Pontus*, yani Karadeniz havalisinde yaşamış eski atlı Türk halklarına hasır ve tahsis etmektedir Hatta muhacir Rus alimlerinin yüksek bir kalite taşıyan ilmi cemiyetinin, *Kondakov Enstitüsünün* kâtibi vazifesinde bu kurumun *Seminarium Kondakovianum* isimle neşrettiği mecmuayı Karadeniz havalisindeki atlı Türk halklarına müteallik araştırmaların bir cihazı olarak teşkil etmeğe gayret sarfediyor. Binaenaleyh bu müessesese Macar müesseselerinin yanında bilhassa dikkat ve alâkayı çekmeğe lâyıktır.

RASOVSKYnin makalelerinin hülâsası şudur: [17]

IX. ve X. asırda İrtiş ve Ural arasında *Kimek* adlı Bir Türk halkı yaşamıştır. Bu halkın bir kabilesi ise *Kıpçak* adını taşıyordu. Bu isim X. asırdan itibaren, zamanla yavaş yavaş bütün Kimeklere geçti ve hepsinin ismi *Kıpçak* oldu. Kumanlar bunlarla aynidir. Uzaksarkta Kitay devletinin teşekkülü istekteki halklara bir sademe tesiri yaptı, böylelikle Kıpçaklar Garba ve Cenuba gelmiş oluyorlar. Bu ilerleyiş oldukça geniş bir cephede, Uralın orta tarafları, Don ve Donets arasında vukua geldi. Kendilerinin önünde bulunan Oğuzları kovalamaları takriben otuz sene kadar devam etti. 1080 tarihlerinde ileri hareketleri, Garb hududu Karpatlara ve Demirkapıya dayandı. Buna mukabil Şark hudutları İrtiş ve Balkaş gölüne kadar yayılıyordu. Şimalde hudutları Sibirde 56-57 arz derecesine, kendileri için istifadesi olmayan orman mıntakasına kadardı, Avrupada ise Kama nehrinin aşağı mecrası, Bulgar devleti, Khoper, Vorona, Tsna, Mokşa nehirlerinin orman mıntakası, yani Burtasların memleketi, Ryazan, Novgorod - Syeverskiy, Preyaslavl Rus prenslikleri hudut teşkil ediyorlardı. Sonra hudut hattı Sula nehrinin Dnyepre döküldüğü yerden doğruca Karpatlara geliyordu. Karpatlar silsilesinde Demirkapıya kadar, oradan Bizans devleti, daha doğrusu, müstakil olduktan sonra Bulgaristan hududuna ve Karadenize imtidat ediyordu. Kırım yarımadası da Kuman devletine aitti, hatta yarımadanın istep kısımlarına kendileri de yerleşmişlerdi. Sudak, Yalta vs. ticaret limanları vergi veriyorlardı. Don nehrinin ağzından Volga ağzına, oradan Hazar denizi ve Aral gölünün şimal kenarından hudut Talas ve Çu civarına ve Harzem memleketine kadar uzanıyordu.

[17] Rasovsky, Polovtzi. Sem. Kond. VII,I-18; VIII, 161-183; IX, 41-55; X,57-80

Fevkalâde geniş olan bu sahada kışın daha ziyade Cenup kısımlarında kalıyorlar; yazın orman mintakasına, Karpatlar ve Ural eteklerine, Volga yaylasına çıkıyorlardı.

Tam bir siyasi vahdet arzuetmiyor, muhtelif gruplar ancak büyük tehlike anlarında birleşiyorlardı. RASOVSKY'ye göre beş kısma ayrılmışlardı: 1 — Orta Asya, 2 — Volga - Yayık, 3 — Donets - Don, 4 — Aşağı Dnyep - (Lukomorski grup ta denir), 5 — Tuna-grup. Garpta bulunanların memleketinde başka nomad kavimler da yaşamakta idiler: Torklar ve Beçeneklerin bakiyeleri, Alanlar ve Brodniklar.

Gerçi Orta Asyadaki Kıpçakların memleketinde, Karakitayların Garba hicreti neticesinde XII. asır başında bazı Uzakşark kavimleri yerleşmişse de, bunlar derhal kıpçaklaşmışlar ve Cingiz hanın tarih sahnesine çıktığı 1222 tarihine kadar buranın hâkimi Kıpçaklar kalmışlardı. 1937 senesinde MİNORSKY Hudut al Âlem'i ve buna ait olan notlarında Kıpçaklar hakkında da çok kıymetli mâlûmatlar neşretmiştir (sah. 304-5, 313-5).

Şimdi tekrar MARQUART'ın Garptaki Kumanların, yani Kıpçakların yeni kuvvetlerle dinçleştiği hakkındaki nazariyesine avdet edelim: Rusların tekrar hayat - ölüm mücadelesine mecbur olduklarını görüyoruz.

« *Igor destanı* »nın şairi Rus milletine « Bayraklarınızı indirin, Kılıçlarınızı kımına sokun, Dedelerinizden kalan şerefin artık sonu » demektir. « *Igor destanı* » bu devrin güzel bir hatırasıdır. Buna göre Rus prensi olan İgorun yiğit askerleri evvelâ galip geliyorlar, « bir çok güzel kuman kızlarını » esir alıyorlar; fakat sonra mağlûp oluyorlar ve bizzat İgor esir düşüyor. Şahin İgor gerçi kaçıyor, lâkin oğlu, Wolodimir orada kalıyor, çünkü kuman beyi *Könçek*'in kızını seviyor. Filhakika Kuman - Rus izdivaçları mütemadiyen sıklaşıyor ve kültür itibariyle karşılıklı tesirler de derinleşiyor. Kumanlar Ruslar üzerine bilhassa harp kültürü ve maden sanatı bakımından kuvvetli tesir yapmışlardır. Kumanların hakimiyeti altında, veya onlarla komşulukta bulunan milletlerin folklor ve müzik folkloruna yaptıkları tesirin derecesinin ne olduğunu tayin etmek istikbaldeki araştırmaların vazifesidir. Hiç şüphesiz ki Beçenek ve Kumanlar bütün bu milletlere lisanî tesir de yapmışlardır. Meselâ rus. rumen dillerinin türkçeden aldıkları pek çok kelimelerin bir kısmı, Macarcadaki Türkçe kelimelerinin orta tabakası tesmiye edilenleri gibi, Kumancadan alınmıştır. Abulfarra c'in, Toğrul beyin halifenin kızı ile olan düğününde oynandığını

zikrettiği ve BARTHOLD'a göre Rusların «plyaska v prisyardku» adlı raksı ile aynı olan dans ta herhalde Beçenek ve Kumanların vasıtasıyla Şarkî Avrupada yayılmıştır. [18]

Buna mukabil Ruslar da Kumanlar arasında mevzii olmakla beraber hıristiyanlığı muvaffakiyetle yaymışlar ve bunun islav karakteri taşıyan ortodoks mezhebi olması, bilindiği üzere, Türk-lük için en büyük tehlike olmuştur. Filhakika bir çok Kuman ve Tork ruslaşmış, reisleri ise rus boyarları sırasına geçmiştir. *Tork*-ların Rus etnik heyeti içinde oynadıkları roller hakkında bilhassa RASOVSKY enteresan malûmat vermektedir. [19] Analoji suretiyle, ruslaşmayı ve kültürel karşılıklı tesirleri Kumanlarda da tasavvur edebiliriz.

Maamafih bu esnada da Kumanların muzafferane yaptıkları bir sürü harpler devam ediyordu. Meselâ 1203 yılında hazine dolu Kiyefi de zaptettiler. 1219-da ise Rusların müttefiki olarak Macarlardan Galicyayı muvakkaten aldılar.

Fakat 4 sene sonra büyük felâketin ilk alâmetleri belirmeye başladı. Mongollar yaklaşıyorlardı! Dünya tarihinin en şeci akınlarından biri esnasında Sübötey ve Cuçinin süvarileri Azak denizi civarında göründüler. 31 Mayıs 1223- te müttelik kuman ve rus orduları Khalkha ırmağı boyundan Mongollar tarafından kanlı bir hezimete uğratıldılar. Fakat Mongollar şimdilik geri çekildiler. Yeniden sükûnet hasıl oldu.

Fırtınadan önceki bu sükûnet zamanında Garpta, Moldaviada oturan Kumanlar, bilhassa *Borç* adındaki reisin oymağından olanlar, büyük kitleler halinde hıristiyanlığı kabul ettiler. Bunlar Macar kiralının hakimiyetini de tanıdılar. IV. Bélanın Kumanlara mahsus olarak, o zamanlar Rumenlerin henüz hiç bir rol oynamadıkları, yahut ancak Kumanların köleleri buldukları bugünkü Romanya arazisi dahilinde, hususî bir peskoposluğu tesis etmesi bu devirdedir. Bu memleketin ismi macar vesikalarında *Cumania* olarak zikredilir ve bu sırada, 1233- te IV. Béla bugün de macar kiralının unvanları arasında olan «*Rez Cumaniae*» unvanını almıştır.

1238-38 kışında Mongolların ikinci büyük taarruzu Kuman devletini mahvetti. Tam bundan 700 sene önce Garp Kumanlarının büyük bir ekseriyeti, başlarında rus vakayinamelerinin *Kotyan* dedikleri, *Küten* han olduğu halde, IV. Bélanın verdiği müsaadeye istinaden Macaristana taşındı. Kiral Béla, Mongolları iyi tanıyan

[18] Barthold, Orta Asya 97.

[19] Rasovsky, O roli çernih - klobukov. Sem. Kond. 1,93-109.

kuman hafif süvarilerinden, Batu hana karşı yapacağı müdafaada istifade etmeyi düşünmüştü. Maamafih Mongol ordusunda Kumanların Şarkta oturan üç veya dört grubu muharıpleri bulunuyordu. Mongol ordusuna mensup yakalanan bir kaç süvarinin kumança konuşmaları, bilhassa Babenberg Fridrik tarafından işae edilen, Kütenin Mongolların casusu olduğu hakkındaki haberleri kuvvetlendiriyordu.

Almanlar tarafından tahrik edilen halk masum Küteni öldürdü. Bunun üzerine Kumanlar, daha büyük harpten önce, memleketten Balkana çekildiler ve Macar ordusu Mongollara karşı yalnız başına harbetti. *Mohi* harbi dünya tarihinde çok maruftur, bu sebeple bu hususta uzun uzadıya bahsetmek iktiza etmez. Macar ordusu dedelerinin harp taktiğini artık unutmuştu, Mongol hafif süvarilerinin ok yağmuru karşısında büyük bir mağlûbiyete uğradı. Fakat şurası da zikredilmeli, ki uzun senelerden sonra bile Mongolistan-da, Karakorumda meşhur seyyah Plan Karpine Macaristandaki harpte ölen pek çok ölülerden bahsedilmişlerdi. Mongol akını Macaristanda hızını kaybetti ve garbe doğru ilerleyemedi. Bununla beraber Macaristan çok zarar gördü ve bazı kısımları tamamen boşaldı. Memleketin askeri kuvveti azaldığı halde Babenberg Fridrik te, ayrı bir şantaj yaptı Nüfusun çoğaltılması bir zaruret idi. Macaristanın yeniden kalabalıklaşmasında Kumanlara büyük bir pay düştü. Mongolların geri çekilmelerinden sonra IV. Béla onları memlekete tekrar kabul etmişti. [20]

XIII. asırdaki kuman - macar münasebetlerine dair en son olarak şimdiki macar maarif nazırı Hóman Bálint plastik bir tasvir yaptı. [21] Kumanlar tenhalaşmış bir halde bulunan memlekette büyük bir askeri kuvveti temsil ediyorlardı. Bu hal onlara vaziyetlerinden mütekebbir olmalarına sebebiyet verdi, diğer taraftan, evvelâ V. İstvân sonra IV. László zulüm yapan büyük asilzadelere karşı hareketlerinde Kumanlara istinat ettiler. Macaristanın iştirak ettiği dış harplerden en ehemmiyetlisi 1278-de olmuştur. *Morva* ovası harbinde İmperator Rudolf'ın yanında harbeden Macar kiralı IV. Lászlónun ordusu büyük Çek devletine nihayet vermiş ve bu suretle Habsburgların cihan hakimiyetinin temeli atılmış oldu. Zafer Macarlar tarafından kazanılmış ve Macar hafif süvarisininin büyük bir kısmı Kumanlardan müteşekkildi.

[20] Pauler, meskur eser 11,135-205.

[21] Hóman-Szekfü, Magyar történeti ,601-606,611; Kring, Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Századok 1935.

Arazi itibariyle memleketin üçte biri, Macaristanın ortası Kumanlara ait bulunuyordu. O zamana kadar inandıkları şamanizim yerine hıristiyanlığı kabul etmekte tereddüd ettiler. Halbuki memlekete kabul edilmelerinin birinci şartı hıristiyan olmaları idi. Hayat tarzı bakımından Macarların 250 yıl önce terkettikleri şekilleri devam ettiriyorlardı. Memleketteki karışıklık gittikçe arttı, yavaş yavaş fırka ihtilâflarından harap olan memleketin macar ve hıristiyan karakteri de hemen hemen tehlikeye düştü. Kumanlara karşı bir haçlı seferine hazırlanıldığı esnada, ana tarafından Küten hanın torunu olan kral IV. László ve yedi Kuman kabilesi reisi, *Uzur, Alpar, Tulun*, 1278- de toplanarak Kumanların yaşayışlarını tanzimde anlaştılar. Bu anlaşmaya ve Tétény millet meclisinin kararlarına göre Kumanlar nomad hayat tarzını bırakarak hıristiyanlığı kabul, meskenler inşa edeceklerine ve hıristiyan esirlerini serbest bırakacaklarına söz verdiler. Maamafih hıristiyanlarca putperestliğin bir alâmeti gibi görülen başı traş etme adetinin daha sonra müsaade edilmesini şart koydular. Bu kanunlar Kumanların yerleşmeleri için Tuna ve Tisa arasındaki arazinin bir kısmını (*Kis-Kunság* yani Küçük Kumania),- Tisa ötesinin bir kısmını (*Nagy Kunság*, yani Büyük Kumania), Maroş ve Temeş arasını kat'i olarak tesbit etti. Fakat onları bu kanunları tatbik etmeğe mecbur etmek ancak daha sonra mümkün oldu. Macarlar ve Kumanlar arasındaki ihtilâf daha evvel bir harpte kendini gösterdi. Memnun olmıyan Kumanlar Moldva kuman beyi *Oldamurun* Macaristana yaptığı bir taarruzda kendisine iltihak ettiler. Öyle görünüyor ki Nogay han zamanında Altınorduda mevcut ihtilâflardan, Kumanların bir kısmı, kendilerini merkezi Mongol hakimiyetinden kurtararak Moldvada müstakil hareket etmek hususunda istifade etmişlerdir. Zaten bu XIII. asrın sonunda Mongollardan hemen hiç bahsedemeyiz, çünkü hepsi Kuman yani Kıpçak ekseriyetinin içinde temsil olunmuşlardır. - *Oldamurun* Macaristana yaptığı taarruz muvaffakiyetsizliğe uğradı, çünkü *Hód* gölü civarında birleşmiş Kuman ordusu ağır bir şekilde mağlûp edildi ve bu suretle Kumanlara müteallik kanunları yavaş yavaş tatbik etmek imkânı hasıl oldu.

Bundan 160 sene sonra da aralarında şamanlığın izleri görmekte ise de zamanla Macar hayauna intibak ettiler ve daha sonra meselâ Kral Mátyás zamanında 1470- te Dnyester havalisinden Macaristana gelen Kıpçak zümreleri de aynı suretle macarlastılar.

Kumanların tarihinin Macaristanda da macar tarihi içine karışması ve onları en hakiki macarlar olarak hissetmemiz, sakin

buldukları yerlerin isimleri. eski vesikalardaki şahıs adları ve bugünkü soyadları onların şimdide Kuman asıllarının hatırasını muhafaza etmekle teeyit olunuyor.

Kuman şahıs isimlerinden ve yerleşmiş oldukları yerlerin isimlerinden bir kaç tanesini zikredelim : Indogermenlerde dahil bir çok halklarda olduğu gibi eski türklerde de çocuklara isim verilirken sihirli majik sebepler gözetiliyordu. Yani tabiat kanunlarının, cin ve şeytanların insanların hayatında oynadıkları role atfolunan bir inanış hakimdir. Mes. doğum esnasında vuku bulan hiç bir hadiseyi bir tesadüf olarak telâkki etmiyorlar, bilâkis ruh âleminin yeni bir tezahürü addediyorlardı. Bu sebeptendir ki, doğduğu esnada yağmur yağması ile bir kumanı *Yangorta*, ayaz olduğu bir zamanda doğanı *Ayaz* tesmiye ettiler. Doğumu müteakip anasının ilk nazarı herhangi bir alete ilişmişse, hemen yeni doğan çocuğa o eşyanın ismini verdiler, mes. *Çakan*, *Torsuk*, *Çubuk*, *Kurman* [22] (ok kutusu) vs. Kumanları çok severek onlarla düşüp kalktığı için *Kun* yani Kuman lâkabı ile de anılan kral IV. Lászlónun katillerinden birinin adı *Kemençe* idi. Bu kelimenin türkçe olduğunu Kırimda bu isimde bir çoklarının bulunması ile de ispat edebilirim.

Bundan başka, çocuğun mukadderatını tayin eden isimler de verilebilir. Bu isimler öteki âlemdeki ruhların küçüğü hayat sahnesinde nasıl bir istikamette sevkedeceklerini ifade etmektedir. Mes. Kumanlarda böyle bir isme misal: *Kolbas*. [23] Bu evvelâ ileri gelen bir Kumanın adı idi, sonra buna izafeten geniş bir sahanın ismi oldu. Kırgızlar çocuklarına bu ismi bugün de takmaktadırlar. Manası: Orduyu yen. Diğer bir misal: *Tepresün* (Debrecen). Koruyucu isimler de vardır: Bu adlar kötü niyet besliyen ruhlara yeni doğan çocuğun ebeveyni için kıymetli olmadığını, binaenaleyh onların ehemmiyet verilmiye lâayık bulunmadıklarına inandıрмаğa çalışılıyor. Böyle isimler: *Bolmaz*, (*Olmaz*), [24] *Murdar*, [25] *Satmaz* [24] vs.

Hayvan adları grubu da ehemmiyetlidir. Bunlarda *totemizm* de bir rol oynamaktadır: *Alpra* (Al-bura), *Karsak* (bugünkü Kartsag şehrinin adı bundan neşet etmiştir), *Ilan*, [22] *Çurtan* [26], bu büyük bir kuman kabilesinin ismidir vs.

[22] Rásonyi-Nagy, Adalékok török tulajdonneveinkhez. Nyelvtudományi Közlemények XLVI, 130.

[23] Rásonyi: MNY. XXXII.

[24] Gombocz, Arpadkori török személyneveink 28.

[25] Rásonyi: Nyelvtud. Közlem. XLVI, 467.

[26] Rásonyi: MNY. XXII, 133.

Kuman şahs isimlerinin ehemmiyeti yalnız etnoloji ve yerleşme tarihi bakımından olmayıp aynı zamanda tarihi hakikatları da aksettirmelerindedir. Mes. Sonraları gelen Kumanlara Mongolların yaptığı tesiri, hatta Rusların ve fevkalâde süratle artan Rumenlerin Kumanlar üzerine icra ettikleri tesirleri bu suretle anlıyabiliyoruz. XIV. asır vesikalarında isimleri geçen Kumanlar arasında *Ügüdey, Kulguna, Üçügen* [27] mongol adlarının, rus *Yurg, Ivançuk* ve rumen *Ona* isimlerinin bulunuşu bu cümledendir. Küçük ve Büyük Kumaniada bazı şehirlerin hududunda bulunan yerler bugün de kuman isimleri taşımaktadır, mes. *Kartsag* [28] hududunda *Bengeçeg* (Mengüçek), [29] *Konta, Tayta, Kongrolu, vs.*

Kumanlar, muhakkak ki kendileriyle birlikte Macaristana kültür unsurları da getirmişlerdir. Macar diline XIII. ve XIV. asırlarda gelen türkçe sözler bunu göstermektedir: *boza, koboz, csákány, köpenyeg*, [30] *csat, komondor, buzogány* vs. *Komondor* sözü kuman cinsi manasındadır, Macar ovasının meşhur çoban köpeği cinsidir. [31] Bugün Garp memleketlerinde de moda olmağa başlayan bu cins köpekleri Kumanlar Macaristana getirmişlerdir. Erdel macarlarının, hatta bir kısım Rumenlerin kullandığı *komonak* ismi verilen bir nevi şapka da Kumanlardan kalmıştır.

Budapeşte üniversitesi profesörlerinden ecdadı kuman olan GYÖRFFY ISTVAN «Nagykunsági Krónika» adlı eserinde Macaristanda Kunság tesmiye edilen havalinin hayat tarzı, şimdi artık macarca konuşan Kumanlar hakkında çok enteresan malûmat vermektedir.

* * *

Macaristandan maada Kuma kültür unsurlarının hâkim bir rol oynadığı daha dört devlet mevcuttur: *Bulgaristan, Romanya, Rusya ve Gürcistan.*

Gürcistan Tuna havzasına dahil değildir. Bu itibarla kısa kaydedeyim ki Kumanlar daha XII. asırda burada bir rol oynamaktadırlar ve Gürcistanın parlak devrindeki büyük bir reisi *Kubasar* [32] kıpçaklıdır, Kıpçak kanı meşhur *Tamara* kraliçenin damarlarında da mevcuttu.

[27] Râsonyi: MNY. XXVIII, 309.

[28] Németh: MNY. XVIII, 125.

[29] Németh: MNY.

[30] Németh; MNY. XVII, 22-26.

[31] Râsonyi: MNY. XXVIII, 316

[32] Boswell, The Kipchak Turks. Slavonic Review VI, 68-85.

Rus isteplerinde, Kumanlar mongol istilâsından sonra da rol oynadılar, fakat şimdi tamamen Kıpçaktırlar. Kabileleri kısmen bundan sonra da eski yerlerinde yaşadılar, hatta cüzi bir tabaka olan Mongolları da çabucak temsil ettiler. Cingiz ailesi burada da çabucak türkleşti. 1327 de ölen kozmoğrafyacı Dimişki'nin, bir yazısının küçük kısmının tetkiki, Kumanlarının burada mahvolmuyarak bundan sonra da Kıpçak konglomeratosu içinde yaşadıklarını isbata kâfidir:

Dimişki Altın Ordu devrine ait şu malûmatı veriyordu: «Kıpçakların bir sürü kabileleri var, bunların hepsi Türkler ve *بركو* *Bergü*, *طقسبا* *Toksaba*, *ايتبا* *Itaba*, *بركت* *Barat*, *الاذرس* *Ileris*, *برج اغلوا* *Burçoğlu*, *مكور* *Mingüroğlu*, *يمك* *Yimek*; bunlar bilâhare Harzeme yerleştirildiler. Fakat Kıpçakların bu saydıklarımızdan daha küçük kabileleri de var: *توغ-ياشكوت* *Qumangü*, *بزانكي* *Buzangi*, *بينا* *Beçene*, *قارابوكلو* *Qaraböklü*, *ازو جرطن* *Uzu Cartan*, ve başkaları.»

MARQUART'ın isimlerin izahında yaptığı tecrübe tamamen muvaffakiyetsizdir: Bunlar belki de yalnız Mongol devrinde zuhur ettiler ve her halde kabile reislerinin isimleridir demektedir.

Buna mukabil vaziyet şudur: Bu isimleri MARQUART ve daha evvel MEHREN ve D'OHSSON'un okudukları gibi değil, şu şekilde okumak lâzımdır:

Bergü, *طقسبا* *Toksaba*, *ايتبا* *Itaba*, *برك* *Barak*, *برج اغلو* *Burçoğlu*, belki *Konguroğlu* *اغلو* *مكور* *Yimek*, *طغ* *Tok*, *باشكورت* *Başkırt*, *قمندور* *Kumandur*, *برندي* *Berendi*, *بينه* *Beçene*, *قارابوكلو* *Kara Börklü*, *ازو* *Uzun* yahut *Uzur* ve *جرطن* *Çurtan*. [33]

Benim okuyuşumun daha doğru olduğunu niçin düşünüyorum? 1, Çünkü MEHREN'in neşri iyi görünmüyor. DİMİŞKİ'nin verdiği malûmat orijinal değildir. O diğer arap coğrafyacısı AL-VARRÂK'ın daha neşredilmemiş olan eserinden istifade etti. Böylece MEHREN tarafından seçilen variantlerin yanlışlığı farzedilebilir. 2, Çünkü *Toksaba*, *Itaba*, *Burçoğlu*, kabile adlarını Karadeniz civarlarında çok daha erken görmekteyiz. 1096 da Laurentius povest'i bir *Burçeviç* adını, daha sonra 1193 te İpatius povest'i gene bu adı zikretmektedir. Bu Rus patronimikon'un tam Kumanca karşılığı *Burçoğlu*'dur. Şunu ilâve edeyim ki bu kabile adını Macaristanda ve Romanyada da görüyoruz. Macaristanda soyadı Romanyada şahs ismi olarak bulnuyor. [34] Hatta Memlûk sultanı *Kalaun*, *Burçoğlu* kabilesindedir. *Itaba* ve *Toksaba* kabile adlarına da daha 1152 de ve sonra 1183 -te rus salnamelerinde raslanmaktadır. İpatius ve

[33] Râsonyi: AECO. 1,233-235.

[34] Râsonyi, Valacho-turcica Berlin, 1927. sah. 9-11.

Voskresenski kroniklerinde *Toksobiçi* ve *Etebiçi* ruslaşmış şekillerde bulunuyor [35]. *Barak* ismi Macaristanda ve Romanyada da bir rol oynuyor; tanınmış türkçe bir isimdir. Yimek kabilesi ise Kıpçaklarla birlikte aslen Kimek konfederasyonuna bağlı idi. *Konguroğlu* ismi ile münasebattar olarak şunu zikredeceğim: Bu kelime Macaristanda Kartsag'da bir hudut parçası olarak, *Kongrolu* şeklinde yaşamaktadır; *Yaşkut* yerine okunan *Başkırt* adının ne kadar eski bir Türk kabile adı olduğunu kaydetmem lüzumsuz olacaktır.

Bu Başkırtların, Kıpçak muhacereti sebebiyle Uraldan cenube sürüklenerek Kumanların bir parçasını teşkil ettikleri büyük bir ihtimal dahilindedir.

Karakırgızların *Mongoldur* soyunun veya Kırım'daki *Mongoldur* soyunun Mongol halkına irca edilmesi gibi *Kumandur* adı da aynı suretle Kumanlara, geriye uzamaktadır.

Berendi ve *Beçene* kabileleri burada daha 200-300 seneden beri büyük bir rol oynayan Berendi ve Beçenek halklarının burada kalarak kuman, daha doğrusu kıpçaklaşmış parçalarıdır. *Uzur* ve *Uzun* şekillerinin her ikisini de doğru telâkki edebiliriz ve Macaristandaki Kumanlar arasında gösterebiliriz. [36] *Çurtan* ise 1239-41 de Macaristana gelen Kumanların en muruf bir kabilesinin adıdır.

Geniş istep mıntakasında bilha sa hegemonyayı ellerinde tutan içtimai tabakalar devamlı olarak değişebiliyordu; fakat şimdiye kadar söylediklerimizden açıkça anlaşılıyor ki, etnik heyetin ekseriyeti Mongol istilâsından sonra da aynı kalıyor ve bu suretle Rusluğun ruhunda eski partikularizim yerine birlik olarak teşekkül eden devlet ve müesseselerinde, bu muazzam değişikliği VERNADSKİY'in bilhassa bitaraf olarak yazdığı gibi [37] Türklüğün tesirine atfetmemiz lâzım geldiği kendiliğinden meydana çıkar.

Bununla beraber bunun tetkiki bizi mevzuumuzun haricine çıkarabilir. Kıpçaklar Mongol imperatorluğunun diğer yerlerinde de rol oynamışlardır. Meselâ Çinli kronik *Yüan-Şi*, Kublay hanın nazır ve kumandanları olan bir çok Kıpçak zikretmektedir.

Uzun müddet, hatta bu güne kadar da istep mıntakasında Kuman adı yaşamıştır. Şarkta Bakü civarında ve Türkmenlerin yaşadığı yerde bu gün de *Kuman* adlı yer vardır. Türkistanda Nikolayevsk eyaletinde keza *Kuman* adında bir nehir vardır.

[35] Aynı eser 27.

[36] MŊy. XXVII, 316.

[37] Vernadskiy, A History of Russia, sah 47:».. a new view regarding the power of the prince. This view of the authority of the prince was transferred to the Grand Duke of Moscow when the rule of the Khans was weakened.»

Kabile ismi olarak bir çok taraflarda görmekteyiz : *Komancelair* oymağı Karakırgızların bir kolu olan Argın kabilesine, *Kumanay* da Orta Orduya tabidirler. *Kubandı* ve *Tôn-Kubandı* ise Altay'daki Kumandinlerin birer kabilesidir. [38]

Garbta «*Lingua comanescă*» Mongol istilâsından sonra da çok zaman yaşadı, en ehemmiyetli hatırası Şarki Rusyada hıristiyan papaslar tarafından kaydedilmiş notları ihtiva eden «*Codex Cumanicus*»-tur.

Türk dilinin en mühim yadigârlarından biri budur. Kont KUN GÉZA'nın neşrettiği «*Codex Cumanicus*» ve RADLOFF'un buna dayanan eseri bugün artık kıymetlerini kaybetmişlerdir; fakat şimdi NÉMETH yeni bir kritik tabını hazırlamaktadır. Faksimile şeklinde yeniden GRÖNBECH neşretti. NÉMETH'in tesbitine göre «*Codex Cumanicus*»-taki dil hususiyetleri Macaristanda kalan kuman dil hatıralarının hususiyetlerine tevafuk etmektedir. Mes. Kumanların hıristiyan duası.

Kıpçak adı da istep mıntakasında bugün de bir rol oynamaktadır : Özbeklerin, Karakırgızların, birer büyük kabilesi, Başkırtların, Nogayların birer hatırı sayılır parçasının adı, diğer bir çokları arasında, bu meyandadır. Bittabi yer isimlerinde de kalmıştır. Maamafih bunlar orta zamandaki *Deşti Kıpçak* gibi büyük sahaları gösteriyor değillerdir. Türkistanda *Kıpçak* adlı bir şehir vardır, bunun şimalinde Dengiz gölüne dökülen küçük nehirlerden biri de *Kıpçak* adını taşımaktadır.

Tuna havzasına en yakın bir sahada, Kıymda buna ait yer isimlerine rastlamaktayız. Bu küçük, fakat güzel muhitte (ki burayı vaktiyle, Uygur ve Tobalar istisna edilirse, bütün Türk kavimlerinin kanı takdis etmişti ve hali hazırda ise burada Türklük kat'i bir imhaya doğru götürülmektedir) daha yüz sene evvel 24 Türk halk veya kabile adı yaşıyordu, bunlar arasında *Kıpçak* ve *Karakıpçak* kabile adları da mevcuttu. [39]

Son zamanlarda Türk dilinin tasnifi işinde *Kıpçak* mefhumunun, yani bazı lehçelerde *Kıpçak* dilinden kalmış hususiyetlerin esaslı bir âmil olarak göz önüne alındığını ilâve etmeliyim.

*
*
*

[38] MNY. XXVII, 315.

[39] Rásonyi, Val. - turc. 28.

Rumen etnik heyetinde ve Romanianın teşekkülünde Kumanların rolü fevkalâde ehemmiyetlidir. Bu vadide, müteaddit yazılarım vardır [40] şimdi kısa bir hülâsa yapacağım :

Bugünkü Rumen ovası Hunlardan itibaren atlı Türk kavimlerinin daima sevdikleri bir konak yeri olmuştur. Avarlar, bilâhare Bulgar - türklere İslâvların Cenuba doğru taşmaya başladığı zaman burada herhangi bir islâv siyasî hakimiyetinin teessüsüne mani olmuşlardır. Bittabi, Bulgar - türklere islavlaştığı sırada, bu havali kuvvetli bir şekilde islav tesirine maruz bulunuyordu. Hatta hakim Türk tabakası, buraya türk olmiyan unsurları getirip yerleştirmişlerdi. Mes. *Kurum* han 10,000 aileyi Balkandan alarak bu günkü Romanyaya yerleştirmişti. Beçenekler de XI. asrın yarısında Balkanların islav ve Rumen ahâlisini Tunadan Şimale sürmeleri için hemen hemen tahdit edilemeyen bir imkâna maliktiler.

Athı halkların her zaman bir ziraat kültürüne malik olmakla beraber, kendileri daha ziyade hayvan yetiştirmek ve harb yapmakla meşgul olduklarını ve arazilerinin işletilmesinde köleleri kullandıklarını biliyoruz,

Beçeneklere karşı teşkilâtlanan Rus beyliklerinin cephesini nazarı itibare alırsak, evvelâ Beçeneklerin, sonra arkalarından gelen Kumanların kâfi derecede kuvvetli bir müdafaası olmiyan Balkandan ihtiyaçları olan esirleri buraya getirdiklerini anlamak kolay olur. Belki de yalnız ziraat için değil, aynı zamanda koyun çobanları olarak ta getirmişlerdir. Zira Rumenler, hassaten çobanlıkla geçinen bir halktı.

Rumenlerin büyük bir ekseriyeti, herhalde Balkanlardaki asıl vatanlarından, Tuna ovasına bu suretle getirilmişlerdir.

Oradan daha sonraları rumen kenez isimlerinin ve XVII. asırda meşhur seyyah Evliya Çelebinin de ispat ettikleri gibi evvelâ kuman yüksek tabakasının idaresinde, sonra Osmanlı hakimiyeti zamanında Fener beylerinden kaçmak suretiyle Şarkî Macaristâna göçtüler.

Bugün Rumenler tarafından Karpatlar Şarkî eteklerinde işgal edilen sahaların yerleşme tarihinde, hatta rumen devletinin teşekkülünde de türklüğün rolünün böyle büyük olduğunu, rumen yer ve şahs isimlerinin tetkiki de ispat ediyor.

[40] Aynı eser, ve Basaraba. MNY. XXIX, 160-71, ve Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. Bp., 1936. Etudes sur l'Europe Centre - Orientale serisinden 3-üncü cilt.

WEIGAND, [41] GYÖRFFY [42] ve benim araştırmalarım göre Eflak ve Moldavyadaki nehir isimlerinin büyük bir kısmı türkçe aslından gelmektedir. Halbuki yerleşme tarihi bakımından nehir isimleri daima en büyük ehemmiyeti haizdir. *Teleorman, Oituz, Tigheciu - Tigic, Derehlu - Derelüg, Turlui - Turlug, Teslui - Teslüg* orada bulunan isimlerdendir; kumancada diğer türk lehçelerindeki *z* yerine ekseriya *s* görüyoruz. *Argiş*, bugün Arceş nehir ismi en mühimdir, çünkü rumen tarihi buradan hareket eder.

Kırımdaki *Baragan* yer ismini, Altay türklerinin efsanelerinde rol oynayan *Baragan* isimli bir kahramanın mevcut olduğunu ve arap coğrafyacı İBN RUSTA'nın eserinde Pamir civarından zikrettiği hipotetik *بارگان* isimlerini tanıyan kimse, en büyük rumen ovasının ismi olan *Baragan* sözünün menşei de ancak türkçeden izah edebilir. Misallerimi bu kadar biribirlerine uzak mesafelerden alışım tuhaf görünmesin. Mongolistan yahut Pamir civarı, Tarım havzası gibi Tuna ovası da türklüğün yaşadığı yerlerdi, ki buralarda aynı adetler, aynı ruh ve aynı neviden yer adı verme malzemesi de mevcuttur. Buna pek çok misal gösterebilirim.

Yalnız rumen tarihinin hareket noktası olan nehir ve şehir ismi *Curtea de Argeş* değil, rumen devletinin kurucusu olan şahsiyet te kıpçak menşeiinden gelmiştir!

Mongol istilâsından sonra bugünkü Eflak ve Kara Boğdan'ın o zamana kadar Rumenler değil ancak Kumanların rol oynadığı sahasında hemen hemen bir asır kadar sükûnet hüküm sürdükten sonra, 1330 da meçhuliyetin karanlıklarından, parlak askerî ve siyasi rol oynayacak olan bir rumen hükümdar birdenbire zuhur etti. Bunun ismi *Basaraba* ve kendisi ilk rumen hanedanının müessisidir.

Bu tarihten bir asır önce Kumania olan bu yerde birdenbire Romanianın teşekkül edilmiş olduğunu nasıl anlayabiliriz?

Mongollar önünden ancak beylerin, Mongollar için tehlikeli olan Kumanların bir kısmı Macaristana kaçtı. Fakat umumiyetle olduğu gibi, raaya olan Rumenler en fazla memleketlerinde kaldılar, çoğaldılar ve bilhassa ortodoksluğun tesiriyle orada kalmış Kumanları temsil ettiler. Bu idareci tabakanın tevarüs ettiği teşkilâtçılığı ve askerî kuvveti o zamana kadar devlet teşkiline kabiliyet gösterememiş Rumenliği tarihte bir rol oynamaya muktedir kıldı.

[41] Weigand, G, Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien. XXVI-XXIX Jber. de Inst. für Rumänische Sprache in Leipzig.

[42] Györfy, A kunok megtérése. Protestáns Szemle 1925.

Basaraba ismi XII-XIV. asırlarda Türklerin yaşadıkları sahalarda çok modal bir isimdi. Burada Anadolu'da iki tane *Yağbasan* (düşmanı yenen) isimlerini hatırlıyalım; uygur vesikalarında ve Kırgızlarda *Basan*, *Basanbay* isimlerini ve diğer bir uygur vesikasında *Ilbasmıştigin* ismini buluyoruz. Cuçinin torunlarından birinin ismi *Ilbasmış*, yine Kıpçak memleketinde yetişmiş diğer bir halefi, Toktahan'ın oğlunun ismi de *Ilbasar* idi. Bu sonuncusu 1309'da ölmüştür. İsmi'nin manası: devleti yenen demektir. *Basaraba* ismi de bunlardandır, hatta bir macar vesikasında babasının *Tokomer* tesmiye edildiğine göre ve bu ismin İslav yahut Rumen dilinden izah edilmediğine göre, *Basaraba*'nın Rus kaynaklarındaki «*Toktomer* çar Totarskiy»nin oğlu olduğunu farzedebiliriz, *Toktemir* bugünkü *Basarabiya* ve Kırım sahalarında hemen *Basarabadan* bir nesil kadar önce hüküm sürmüş ve Cingiz Hanın kıpçaklaşmış altıncı göbekten bir ahfadı idi.

Kıpçakların Rumaniada oynamış oldukları büyük rolü gösteren şahıs isim yalnız *Basaraba* değildir.

Rumenlerin vesika yazması diğer Avrupa devletlerinden daha çok geç, ancak oradaki Kıpçak unsurlarının büyük mikyasta rumenleştiği ve ortodoks isimleri almış olduğu devirde, XIV. asrın en son yıllarında başlamıştır. Bununla beraber XV. ve XVI. asır vesikalarında zikredilmiş olan Rumen asılzade isimleri arasında şunları görüyoruz: *Akbaş*, *Akkuş*, *Aldomir*, (*Eltemir* isminin Bulgaristanda da kaideye uygun bir şekilde inkişafı), *Aslan*, *Azgir*, *Balaban*, *Balak*: *Barak*, *Bars*, *Bibars*, *Belçir*, *Berendey*, *Berkiş*, *Bilik*, *Bolsun*, *Bonçak*, *Borçul*, *Buçük*, *Buga*, *Buldur*, *Bulmaz*, *Bura*, *Buzdugan*, *Çakan*, *Çege*, *Çolpan*, *Curtan*, *Çura*, *Çutur*, *Dorman*, *Gurban*, *It*, *Orda*, *Ordubaş*, *Ötemiş*, *Kara*, *Karaiman*, *Karaba*, *Karakızıl*, *Kayarpa*, *Kazan*, *Kuman*, *Kumandur*, *Payandur*, *Soltan*, *Şişman*, *Temirtaş*, *Temiş*, *Tobuk*, *Toğrul*, *Tolaba*, *Tonguz*, *Tok*, *Tokman*, *Toksaba*. *Turuntay*, *Törtaba*, *Tuttarkan*, *Ulan*, vs. Macaristana göç etmiş olan Rumenlerin reisleri, knezlerin isimlerini Macar vesikaları saklamıştır. Bunlar arasında da birçok Türk ismi vardır: *Aldomir*, *Barkan*, *Bay*, *Bene*, *Bibars*, *Bozgaç*, *Buka*, *Çakan*, *Çomak*, *Kalan*, *Karaça*, *Katlabuka*, *Kuman*, *Kurman*, *Subaşı*, *Şişman*, *Tatar*, *Tuğan*, *Uzun*, ve saire.

Bu şahıs isimlerinden teşekkül etmiş bir çok Rumen köy ismi de vardır. Mes. *Ciutureşti*, *Belçireşti* *Tonguzeni*, *Comandareşti*, *Caiapaia*, *Darmaneşti* ve saire.

Bu isimlerin bir kısmını Rumenler tamamen eski asıl rumence isim hissediyorlar. Şimdiki kralın 1928 de tekrar tahta geçmek üzere memleketine gelirken kelimenin hakiki menşeyini ve manasını bilmeden müstear bir isim olarak *Karaiman*'ı kullanışı bu suretle olmuştur.

Kültür tarihine ait kuvvetli bir kuman tesirini isbat eden diğer bir hatıra zikredeceğim. *Bandini* adında bir İtalyan peskoposu XVII. asırda Moldvada, yani Kara Bogdanda resmi bir tetkik seyahatı yaparken rumen papaslarının âdetlerini müşahede ve kaydediyor. «Codex Bandinus» ta olan ve rumen papaslarının bir âdeti hakkındaki tasviri Altay Türkleri şamanlarının, *Radloff* tarafından tasvir edilen vecd haline gelme halleriyle aynıdır ve bu iki hadisedeki en ehemmiyetli motiflerin birbiriyle tamamen uygun olması XVII. asırdaki rumen papaslarının eski kuman şamanlarının âyinlerini halâ muhafaza ettiklerini açıkça göstermektedir. [43]

Rumen halkının umumî efkârı, esaslı ilmi tekziplere rağmen, menşe'lerini Dakoromanlardan olduğu hayali üzerinde ısrar etmekte ve Asya menşe'li «barbarlara» yüksekten bakmak emelindedir. Bununla beraber bazı Rumen âlimlerinin son zamanlarda, Rumenlerin Kumanlarla olan münasebetlerini inkâr etmeyişleri takdire şayan bir harekettir.

Şunu da kaydedeyim ki, Rumen dil hazinesinde dil yenileştirme hareketinin bile kaldırıp atmadığı, pek çok türkçe kelimeleri bulunması, hangi kelimenin kuman kültür tesiri çerçevesine gireceği bakımından henüz ilmi bir tetkik yapılmamış olması. Romaniada türkolojinin ne kadar büyük bir mikyasta inkişaf etmesi lâzım geldiğini bize açıkça göstermektedir.

Fakat yalnız Romaniada değil, aynı zamanda Bulgaristanda da! Bulgar etnik heyetinin ve devletinin teşekkülünde Bulgar Türklüğünün büyük «sinequa non» rolü olduğunu ayrıca izah etme lüzum yoktur. Bu hususta, en iyi mütehassıs FEHÉR GÉZA'nın eseri türkçe olarak ta intişar etmiştir. Maamafih kanaatıma göre, bu zamana kadar, Kumanların Bulgar milleti ve devleti tarihinde oynadığı rol hakiki ehemmiyeti nisbetinde tetkik ve mutalaa altına alınmış değildir. Tarihçiler, Vlaho-Bulgar tesmiye edilen devlette Rumenlerin ne derece mevkileri olduğu hakkında bir çok şeyler söylemektedirler. Eğer meseleyi bir türkolog gözü ile tetkik edersek, orada Bulgarlarla birlikte en büyük rolü Kumanların oynadığını görmemiz lâzımdır.

İkinci defa Bulgar devletinin tesisi, kurtarılması Kumanların Balkanlara nüfuzları ile aynı zamana rastlamaktadır. Devlet kuran ve kurtaran *Çar Asên*'in Kumanlar yalnız müttefik ve yardımcısı de-ğillerdi, aynı zamanda, bizzat kendi adını da, kusursuz bir şekilde, ancak Kuman dili ile izah edebiliyoruz. Rus vakayinameleri *Asên* adlı bir Kuman reisini daha yüz sene evvelinden tanımaktadırlar. *Asên* sülâlesinin sönmesinden sonraki Bulgar hükümdar hanedanları, *Şişmanlar*, *Dorman*, *Eltimir* ve *Tertter*'ler de hep Kumanlardandır. *Tertter* ismini de bir kuman adı olarak ilk defa Rus vaka-yinamelerinde 1183'te görüyoruz: *Terttrobiç* = *Tertterabaoğlu* [44]. Kumanlar yalnız yüksek tabakada değil, burada ve diğer Balkan memleketlerinde, herhalde, daha aşağı tabakalarda da mevcut bulunuyordu. Sırb Nemanya'ların da Kuman süvarileri vardı. Jitsa'daki manastır inşa edilirken yazılan vesikada ve diğer Balkan vesikalarında *Kuman* adına sıklıkla rastgelmekteyiz. Bunlardan yer isimleri de kalmıştır. Meselâ Makedonyadaki *Kumanovo* adı. [45]

* * *

Bütün Avrupada sık sık tekrarlanan bir darbimesel vardır: Ex oriente lux, = Aydınlık Şarktan gelir. Bu söz, büyük fikir cereyanlarının eskiden Garbe daima Şarktan geldiğini göstermektedir.

Tuna havzası ve Balkanların eski tarihindeki karanlık içinde aydınlığı Şarktan, büyük ırkın, Türklüğün tarihinin araştırılmasın-dan beklemek lâzımdır.

Bu, Balkan milletlerinin, Türklerin ve Macarların güzel ve müşterek bir vazifesidir. Tabiidir ki, istikbalde, türk tarihi araş-tırma neticelerinin ziya ve parlaklığının Tuna havzasına doğru da akışını temin etmek, sahib olduğu menşe itibarile en büyük dere-ce, türk ilim hayatının vazifesidir.

[44] Val. - turc. 27

[45] Jireček, Überreste der Petschenegen und Kumanen. Sitzungsber. der Kgl. Böhmischen Gesellschaft der Wiss. Phil. Hist. Klasse 1889.

Daha kaydetmeliyim ki Macaristan şimdi Kumanların Macaristana muhace-ret etmelerinin 700'ncü yıldönümü bayramına hazırlanmaktadır. Bu fırsat itibarile herhalde Kumanların tarihine ait olan bir çok yeni neşriyat çıkacaktır.